

Emlékek egy szétfoszlott emberi kapcsolatról

Találkozások Kallós Zoltánnal

A feleségemmel, Ilonával mi is ott voltunk a tavalyi Kolozsvári Magyar Napokon, amely 2014. augusztus 18-tól 24-ig, vagyis hétfőtől vasárnapig tartott. Örömmel fedeztük fel a műsorban, hogy pénteken egy régi kedves ismerősünkről, Kallós Zoltán néprajzkutatóról és népzene gyűjtőről készült filmet láthatunk. Ő maga is ott lesz, akivel – messze sodorván minket sors – egy futó budapesti találkozást leszámítva, amikor egy néprajzi rendezvényre sietett Karikás Péterrel, éppen harminc éve nem láttuk egymást.

Annak idején a vele való megismerkedésünk is péntekre esett, mert a nagyváradi Ady Endre Irodalmi Kör, amelynek vezetőségi tagjai voltunk, minden héten ennek a napnak a délutánján tartotta estebe nyúló összejöveteleit. Zoltán 1980. január 25-én volt először körünk meghívottja. Az ülés után minden bizonnyal az történt, ami általában szokott: a vendégeink, valamint a kör azon tagjai, akiknek erre kedvük volt, a találkozót meghittebb beszélgetéssel egy magánlakásban – akkoriban éppen a miénkben – folytatták.

Még abban az évben december 12-ére is meghívtuk Kallós Zoltánt, aki ekkor az Ördögcsékér együttest, valamint a kolozsvári táncház néhány tagját is elhozta – ahogy a Fáklya napilapban az eseményről aznap megjelent hír közölte – „gyakorlati bemutatóra”. (Lásd: *Péntek esti szabadságunk – A nagyváradi Ady-kör húsz éve*, Bihari Napló Kiadó, Nagyvárad, 1998, 206., illetve 208. oldal.) Ez utóbbi alkalomkor alagsori lakásunkban a társaságot Kolozsvárra visszavivő éjszakai vonatindulásig szölt a zene és perdült a tánc. Magyar népzene és magyar népi tánc. Mindezzel nem zavartunk senkit, mert fölöttünk óvoda, továbbá az evangélikus vallásúak irodája és imaterme lévén, éjszaka ember akkoriban ott nem tartózkodott.

Minden bizonnyal máshonnan is hallottam a csángók helyzetéről, de amit Kallós e két alkalommal mondott, képezte a fő forrását annak, amit később, 1982-ben az Ellenpontok szerkesztősége Programjavaslatának kilencedik pontjában róluk írtam. Ebben röviden benne van akkori helyzetük, amely mindmáig nem sokat változott:

„IX. Követeljük, hogy a még magyar anyanyelvét beszélő moldvai csángóság – a jelenlegi gyakorlattal szemben, amely a csángóság egészét romának tekinti – újból magyarnak vallhassa magát, és bekapcsolódhasson a magyar kultúrkörbe.

- 1./ Beléphessen a magyar nemzetiség érdekvédelmi szervezetébe.*
- 2./ Anyanyelvét szabadon használhassa.*
- 3./ Újra létesüljenek magyar nyelvű iskolák.*
- 4./ Joga legyen vallása nyelvét megválasztani.*
- 5./ Szüntessék meg a csángóság elszigetelését és a magyarság többi részével való kapcsolatainak akadályozását, a csángó falvak látogatóinak kiüldözését.”*

A Programjavaslat a román állammal szembeni követeléseinket tartalmazza. Ezt csatoltuk az Ellenpontok szerkesztőségének Memorandumához, amely a romániai magyarság helyzetének rövid felvázolása után összefoglalja a kisebbségekre vonatkozó nemzetközi jogszabályok hiányosságait. A kettőt – mint ismeretes – együtt küldtük el a Helsink-i értekezlet madridi utókonferenciájához 1982 őszén.

A román állambiztonság már akkor novemberben lecsapott reánk, és bár Nagyváradon semmi bizonyítékot ellenünk nem találtak, (szó szerint) kieroszakolták, hogy (előzetes

megegyezésünk értelmében hárman: Ara-Kovács Attila, Szócs Géza és jómagam) elismerjük szerepünket a szamizdat készítésében.

Az Ellenpontok-ügy után a feleséggel, Ilonával, a román állambiztonság feltételezhető további zaklatásai elől Magyarországra kívántunk áttelepedni. Ez Illyés Gyuláné és Csurka István segítségével másfél év múlva sikerült. Addig többször is jártunk a Kolozsvári Magyar Konzulátuson és mivel a lakásukhoz közel szálltunk meg, Kallós Zoltánt és akkor még jó erőben levő, igen rokonszenves édesanyját minden alkalommal meglátogattuk. '83 januárjában ott ismerkedtünk meg Tőkés Lacival. Abban az időben így szólítottuk; azóta a beceneve háttérbe szorult. Ő Désen volt akkor lelkész. Mikor betoppantunk, éppen az ottani fiatalokkal készültek betlehemezni, vagyis karácsonyi műsorukat bemutatni Kallóséknak. Addigra már köztudott volt, hogy László Szócs Géza közvetítésével az erdélyi református egyház helyzetéről szóló tanulmányt juttatott el az Ellenpontokba. (Két évig volt munkanélküli emiatt, majd aztán Temesvárra nevezték ki lelkésznek. Innen már igen jól ismert a története.)

Kallós Zoltán tudta tehát, hogy Magyarországra készülünk. Egy ízben üzent, hogy Knopp „Andris” beszélni szeretne majd velem. Az illető becenevét használta, ami kétségtelenül azt jelezte, hogy személyes viszonyuk a közvetlenebb fajtából való. Nem volt az ritka, hogy magyarországi pártfunkcionáriusoknak erdélyi értelmiségiekkel jó emberi kapcsolatuk jött létre, és amennyire lehetett, segítséget is nyújtottak nekik.

Egyszer Magyarországról hazautaztában Zoltán egy ismerősével leszállt Nagyváradon a vonatról, és bejöttek hozzánk. A feleségem ízetes főztjéből együtt ebédeltünk. Barátságos beszélgetés közben Kallós személyesen is megerősítette, hogy áttelepedésünk után, Knopp látni akar engem. Előzőleg már megérdeklődtem, ki az az ember, és elterveztem, miről fogok vele beszélni.

Magyarországon nagyon sok emberrel ismerkedtünk meg, így Karikás Péterrel is, aki a külügyben dolgozott (azóta elhunyt), és – mint mondta – baráti kapcsolat fűzte Knopp Andrásához. Ő is szorgalmazta, hogy menjek el hozzá, és megadta a munkahelyi telefonszámát.

A találkozóra egy bő hónappal az áttelepedésünk után, 1984. augusztus 7-én került sor. Knopp András abban az időben a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának (rövidítve: MSZMP KB TKKO) osztályvezető-helyettese volt, és nemrégben fejezte be egy tanulmányát a magyarországi ellenzékéről. A székhelye ott volt a pártközpontnak a Margit híd pesti hídfője közelében emelt épületében. Mikor bejutottam, helyet kínált az asztala átelles oldalán, és egy darabig mindketten hallgattunk, vártuk a másikunk megszólalását. Knoppnak az volt a módszere, hogy kivárta, amíg a másik fél – nevezzük mondjuk segítséget kérő embernek – kezdeményezi a beszélgetést. Biztosan sokat elárul mindenkiről, hogy ilyen körülmények között miként szólal meg. Én untam meg hamarabb, és azzal törtem meg a csendet, ami Kallósék nagyváradi látogatásakor kérdésként bennem megszületett.

– Az erdélyi magyarok, különösen az értelmiség – mondtam neki – hiányolják, hogy a magyar állam nem tesz többet azért, hogy a megmaradásukat szolgáló nemzetiségi jogaik valóban érvényesüljenek.

Közben – ahogy a találkozó előtt Csoóri Sándor megjósolta – Aczél György is bejött egy negyedóra.

Az általam felvetett problémára azt mondták, hogy ha a magyar állam fellépne a kisebbségek érdekében, akkor egyedül maradna, mert nem találna szövetségest. A Szovjetunióban a helyzet sok vonatkozásban közös azzal, ami Romániában van, a Nyugat pedig külpolitikája miatt rokonszenvez Romániával, de a nemzetközi jog sem támogatja a kisebbségeket.

Elmesélték – talán Aczél kezdte el –, hogy a Szovjetunióban nemrégén megjelent Franciaországról egy könyv, amely megemlítette, hogy ott a francián kívül őshonos kisebbségek (bretonok, okszitánok, baszkok, katalánok, korzikaiak, németek, flamandok) is élnek. A szovjet könyvre a francia kommunista párt akkori főtitkára, Georges Marchais egy dolgozatban felháborodottan reagált. Kijelentette – ahogy azt minden rendes francia teszi –, hogy Franciaországban nincsenek nemzetiségek, mert ott mindenki francia, függetlenül attól, hogy éppen milyen „tájnyelvet” beszél. Ezzel a felfogással összeegyeztethetetlen – mondták beszédpartnereim –, ha mi a környező országokban élő magyar nemzetiség problémáit szóba hozzuk.

Aczél György végül felidézte Balogh Edgárnak az erdélyi magyarokkal kapcsolatos jól ismert mondatát: „Ne lőjetez arra a repülőgépre, amelyiken kétmillió túsztok található”. Erre megjegyeztem, hogy azt a repülőt valahogyan a valóság talajára kellene kényszeríteni mégis.

Aczél távozása után Knopp még keresgélt egy páncélszekrényben a Georges Marchais műve után, de emlékezetem szerint nem találta meg.

Végül megkérdezte, miben tudna nekem és családomnak segíteni? A lakást és az állást említettem. Kérésére elmondtam, hogy olyan állást szeretnék, ahol a magyar kisebbségek problémáival foglalkozhatok. Azt folytatnám, amit az Ellenpontokban, különösen annak Programjavaslatában és Memorandumában megírtam, és amit mondjuk egy jelenleg még nem létező hungarológiai intézetben tehetnék. (Egyébként nem sokkal ezután alakult az Országos Széchényi Könyvtárban a Magyarságkutató Intézet, amely megfelelt a magam munkahelyeként leginkább óhajtott intézménynek.) Szívesen foglalkoznék kultúrtörténettel, például Budapest szerepével a román művelődésben. De jó lenne akár valamilyen szerkesztői állás is, amelyik elég szabadidőt biztosítana a számomra lényeges nemzetiségi kérdések tanulmányozására.

Meglátjuk, mondta Knopp András. Aztán mintegy mellékesen megjegyezte: az Erdélyből áttelepülő magyarok nyolcvan százaléka jelenti az itteni hatóságoknak, hogy a románok magyarországi információszerezésre próbálták beszervezni őket. Megkérdezte: mit gondolkodok, hogy a többiek miért nem jelentik ezt? Nekem ez ismeretlen terület volt, nem tudtam választ adni neki.

Karikás Péterrel többször is voltunk egy társaságban. Egy alkalommal megjegyezte, hogy olyan állást kértem Knopptól, amelyet az magának sem tudna keríteni. Nem mondta, hogy melyik ötletemre gondol. Majd ő is megkérdezte, nem is egyszer, hogy szerintem az áttelepültek egy része miért nem említi a beszervezésükre irányuló román kísérleteket? Eltelt egy kis idő, míg rájöttem, hogy valószínűleg az én beszervezésem és a vele kapcsolatos hallgatásom oka érdeklí őket. De miért vettem volna mindjárt magamra, ha engem nem próbáltak meg beszervezni? Nevetséges lett volna, ha ezt magyarázni kezdem. Csak nem képzelik, hogy a „hallgató” húsz százalék egyetlen tagja sem kerülhette el a románok erre irányuló próbálkozását?

Volt ugyan egy alkalom, amikor a beszervezés szándékának a fuvallata megérintett engem. De ez talán valamivel későbbi történet.

1984. július 8-án költöztünk át Magyarországra, és augusztusban a Magyar Film-és TV-művészek Szövetsége két romániai vendégének érkezésekor tolmácsként alkalmazott engem. Gina Patrichi színésznő és Malvina Urșianu rendező egy világháborúban lejátszódó filmjüket akarták bemutatni a magyar filmeknek. Nyár lévén, mindenki szabadságon volt, ezért szeptemberre halasztódott a bemutatás. Így, amíg a két hölgy Magyarországon időzött, az volt a fő feladatom, hogy egy rendelkezésünkre bocsátott sofőr és gépkocsi segítségével bemutassam nekik a Balaton és Szentendre közötti vidék szépségeit. A végén egy estélyt rendeztek nekik. Itt egy régi ismerőssel találkoztam, akit Chira Ioannak hívtak, és akkor Románia kulturális attaséja volt Budapesten. Korábban Nagyváradon a párt megyei kulturális osztályát vezette, és mi, a Kör vezetői az ő idejében mondattuk le az Ady Endre Irodalmi Kör

akkori elnökét, mert a pártszervek indokolhatatlan utasításainak szó nélkül engedelmeskedni akart. Ezt az eseményt neveztük mi „köri robbantásnak”, amikor Chira vezetésével a felettes kulturális szerveink szó nélkül elfogadták az általunk kinevezett új vezetést és igényelt működési szabadságunkat, miután képtelen viszonyulásaik további fenntartása esetére azt javasoltam, hogy mondjuk ki a körünk önfeloszlatását, és erről, valamint az okairól értesítsük a romániai magyar folyóiratok szerkesztőseit. A helyi kulturális fölötteseink mindjárt ki is jelentették, hogy körünk működésével nincs semmi problémájuk.

Ez a Chira Ioan Nagyváradon soha nem tapasztalt szívéllyességgel beszélt Budapesten velem, és a végén meghívott, hogy látogassam meg őket a román nagykövetségen. Gyanakodtam, hogy itt esetleg valami csapdát tartogatnak nekem, de ezt leszámítva sem találtam semmi vonzót egy ilyen meghívásban, ezért azt mondtam: majd találkozunk még a mostani estélyhez hasonló alkalmakkor. (Persze ilyenre nem került többet sor.)

Az az igazság, hogy életemben először 1981 tavaszán elegyedtem szóba olyan személlyel, akiről tudtam, hogy szekus. Magyar volt, András Alexandru (vagyis Sándor) őrnagynak hívták. Ara-Kovács Attila elrejtett írásai érdekelték, és felhívott nagyváradra hivatalukba egy kis beszélgetésre. Az iskolámban keresett engem. Én akkor érkeztem az óráimat tartani, és összefutottunk az udvar hátsó kijáratánál. András ott elmondta, hogy az aligazgató nőnek Tóthként mutatkozott be, mondván, hogy a rokonom, és ezért akar velem találkozni. Ő akkor tovább ment, én pedig az iskola igazgatóságán mindjárt tisztáztam: ez egy szekus volt, és nem vagyunk rokonok. Csak nem képzelte ez az ember, hogy respektálok az „inkognitóját”, és rejtegetni hagyom az igazságot.

A székhelyükön történt találkozón az Ady Endre Irodalmi Kört körülvevő furcsa hivatalos ellenszenvről beszéltem András őrnagynak a legtöbbet. Egy negyedórányi időre oda ült mellém Sălăgean őrnagy, hallgatta a beszélgetésünket, és csak a végén szólalt meg fenyegetően: nehogy még egyszer itt (vagyis a szekuritátén) találkozzunk!

Másfél év múlva ő irányította az Ellenpontok felderítését, melynek során figyelmük bizony főleg reám összpontosult.

Az Ellenpontok ügy után szerintem örültek, hogy elhagyjuk Erdélyt, és tény, hogy nem akartak engem bármibe is „beszervezni”.

Főleg újonnan szerzett budapesti ismerőseink találtak nekem különböző rövidebb munkaalkalmakat: tolmácskodtam, Unesco-felmérést végeztem tudományos intézményeknél, egy tudományos könyv szövegének a kódolásán dolgoztam, közben az Európa Kiadó számára néhány francia nyelvű könyvet lektoráltam. Végül Bakos István művelődéskutató segített az Országos Magyar Levéltárban munkát kapnom. A kiegyezés korának anyagát szándékoztak több kötetben kiadni, és a szerzőknek én készítettem a levéltári anyagokból a megíráshoz felhasználandó jegyzeteket. Ez nem végleges állás volt: a szerződésemet évente megújították. Egyébként nagyon érdekes munka volt, de napi nyolc órát vettem igénybe, és én továbbra is inkább a kisebbségek helyzetével szerettem volna foglalkozni.

Lazább munkaviszonyt keresve megpályáztam a Tankönyvkiadó kémia könyveinek, majd a Gondolat földrajzi tárgyú könyveinek a szerkesztését. Mindkét helyen a kezdeti szívéllyes fogadtatás után megfagyott a légkör, majd negatív választ kaptam.

A Tankönyvkiadónál kémiakönyvek szerkesztéséről lett volna szó. A második találkozón a főszerkesztő elmondta, hogy akkoriban új rendszerű kémiakönyveket vezettek be Magyarországon, s olyan emberre lenne szükségük, akinek van oktatási gyakorlata benne. Megnéztem a könyveket. Romániában öt évvel korábban kezdték az új rendszer szerinti oktatást. Összesen tizennyolc éven át tanítottam kémiát is, az utóbbi öt éven át már ebben az új rendszerben. Mégis visszautasítottak.

A Gondolat Kiadó földrajzi tárgyú könyvek számára keresett szerkesztőt. Első találkozásunk alkalmával megkérdeztem a természettudományi osztály akkor még igen barátságos főszerkesztőjét: lehet-e akadály az, hogy én nem földrajz szakot, hanem biológiát végeztem? Az nem – mondta határozottan. Egyébként a kinevezés kérdésében nem ő, hanem „fennebb” döntenek – tette hozzá. Megígért telefonhívásai aztán elmaradtak, én tárcsáztam fel végül. A visszautasítás indoklása természetesen az volt, hogy nem földrajz szakot végeztem. Utólag ezt a felcsillanó lehetőséget sajnálom a legjobban, mert ennek az állásnak nem nagyon lettek volna politikai természetű érintkezési pontjai, a földrajz pedig gyönyörű tárgy, és nem ismeretlen számomra.

A jelenség 1988. február elején az esztergomi egyetemisták előtt tartott előadásom után vált számomra érthetővé. A találkozót Németh Zsolt, a Fidesz azóta több funkciót is betöltött, a külügyekre specializálódott politikusa szervezte, és maga vitt ki Esztergomba a kocsijával. Amikor visszatértünk, szóba került, mennyire szeretnék a két és fél éve megalakult Magyarágkutató Intézet munkatársa lenni. Induláskor Benda Kálmán történésztől, a Történettudományi Intézet osztályvezetőjétől kaptam ajánlólevelet Juhász Gyulához, aki egy személyben volt ennek az intézetnek és a Széchényi Országos Könyvtárnak is az igazgatója. Érdeklődésemre akkor azt a választ kaptam, hogy nagyon szűk a keretük, egy tucat emberre se futja. Ahogy telt az idő, már lassan harminc felé járt a belső munkatársak száma, de még mindig nem volt egy sem, aki tudott volna románul. (Barabás Béla kapta feladatul, hogy tanulja meg ezt a nyelvet, de nemigen haladt vele.) Nekem viszont, aki jól tudtam románul és történelmi érdeklődésemről is bizonyosságot adtam, továbbra sem jutott hely.

Az erről folyó beszélgetésben Németh Zsolt, aki a közgazdaságtudományi tanulmányainak befejezése után az MTI Magyarágkutató Intézetében volt éppen aspiráns, miután az oda való bejutási kísérleteimet vázoltam, bevallotta, hogy Romsics Ignác történész, az Intézet akkori igazgatóhelyettese elárulta neki: a pártközponttól szóltak le, hogy engem ne vegyenek fel.

Ebben a döntésben feltehetően nem a „Knopp Andrisé” volt döntő szó, de minden bizonnyal ő is szerepet játszott abban, hogy én és a családom nem találtuk meg a helyünket Magyarországon. Nem sikerült saját lakást kerítenünk, amelyet otthonunknak érezhettünk volna (már három és fél éve éltünk a Flóra néni nagylelkűségéből az ő ingatlanában, és ott lakásunk vége sehogy sem derengett), se egy olyan a munkaterületet, amely felé engem egy mindinkább erősödő felelősségérzet hajtott.

Bár igen nehezen viseltük, nem tekintettük igazán tragikusnak a helyzetünket. Egyszer hátha mégiscsak ránk süt a napfény. Végül is mit várhatunk kommunista hivatalnokoktól, akinek emberi mivoltát nem is ismerjük? Knopp András például 1989-től az üzleti élettel foglalkozó magánember lett, és jelenleg nem is Magyarországon, hanem tudtommal Moszkvában él.

A Németh Zsolttól származó információ eldöntötte a sorsunkat. Ilona, a feleségem már egy ideje mind azt szorgalmazta, hogy menjünk el innen, Magyarországról, ahol mind biztosabb, hogy soha nem fogjuk otthon érezni magunkat. Ezen a napon azt mondtam neki: a dolog eldőlt, máris készülünk elhagyni azt az országot, amely lemond rólunk. 1988. március 30-án (a Fidesz megalakulásának a napján) elrepültünk Svédországba. Egy kanadai kitérővel azóta is itt élünk.

Amikor a tavaly nyáron, röviddel érkezése után megpillantottam a vetítőteremben, Kallós Zoltán néhány emberrel beszélgetett, majd egy listafélét tartva a kezében figyelmesen tanulmányozta azt. Odamentem hozzá, köszöntöttem, és megkérdeztem, emlékszik-e rám? Nem – mondta, s intett a fejével. Bemutatkoztam, és emlékeztettem néhány dologra, főleg az Ellenpontok utáni közös emlékeinkből. Megrázta a fejét, és elnézett. A feleségem néhány székkal arrébb ült. Mondtam, hogy ő is ott van, s feléje mutattam. Arra se pillantott. Öreg

vagyok már – mondta nem túl nagy meggyőződéssel. Rövid ideig még erőltetni akartam a dolgot, de olyan volt, mintha nem is akart volna ránk emlékezni.

A feleségemmel felálltunk és kijöttünk a teremből. Később közös ismerőseinktől megkérdeztük: tudtukkal hogyan működik a Kallós emlékezete? Azt mondták, hogy jól. De hiszen akkor az lett volna a természetes, ha legalább utal arra, hogy mi a baja velünk.

Kallós Zoltán most tölti be a 89. életévét. Ebben a korban már – különösen a férfiaknál – előfordulhat az emlékezet akár teljes elvesztése is. Ha ez az eset áll fenn, a régi események továbbra is megőrzik szép emberi értéküket, és Zoltán nevét imáimba foglalom.

De ha azért nem akart engem – tudatosan – nemcsak felismerni, hanem látni sem, mert esetleg valaki mástól kölcsönzött váddal illet, noha ahhoz nekem semmi közöm, erkölcsileg ő visszamenőlegesen is ott szűnt meg létezni számomra abban a kolozsvári teremben. Még ha a közös múlt bennünk tovább kívánt volna is élni, szétporladt ott mindazzal együtt, akik egymás számára valamikor emberként voltunk. Így történik ez, amikor – minden jel szerint – a rágalom törvénye érvényesül.

Göteborg, 2015. február.

(Megjelent a *Kapu* 2015. évi 3. számában)